

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ АКЦІЇ “ВІСЛА”: СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Шістдесят років тому була здійснена операція “Вісла” – примусове переселення українців з Лемківщини, Надсяння, Підляшшя і Холмщини на ті території у західній і північній частині Польщі, що до 1945 року належали Німеччині. Її наслідки залишаються болючою та контроверсійною політичною і соціальною проблемою, насамперед для української меншини в Республіці Польща.

Дана тема висвітлювалась у працях І.Галахиди, Р.Дрозда, Б.Заброварного, С.Заброварного, Ю.Макара, Є.Місила, В.Мокрого, Г. Мотики, Т.Ольшанського, З.Пальського, В.Сергійчука, В.Сікорського, А.Сови, Р.Тожецького, М.Трухана, В.Філяра, А.Хойновської, І.Цепенди, Р.Шавловського, Ю.Шаповала, М.Ясяка та інших українських і польських дослідників. Водночас навколо неї точаться гострі дискусії, які стосуються наступних питань:

- чи можна акцію “Вісла” кваліфікувати як злочин проти польських громадян української національності;

- чи узгоджується її проведення з внутрішнім правом Польщі і правом міжнародним;

- чи була головним завданням акції повна денаціоналізація українців у Польщі і внаслідок цього – остаточне вирішення української проблеми;

- чи привела акція до масової асиміляції українців, оскільки вони, мовляв, були позбавлені умов для розвитку культури і освіти;

- чи відокремлена вона від попередніх політичних і військових актів;

- чи це було завершення угоди, підписаної восени 1944 року щодо польсько-українського переселення;

- чи це було політичне рішення чи військова операція;

- чи акція проводилась за вказівкою Москви, чи це було самостійне рішення польської комуністичної влади, підтримане сталінським керівництвом;

- чи загрожувала діяльність УПА польській державності і єдності Польщі, іншими словами, чи було переселення неминучим, обов'язковим для придушення опору ОУН і УПА, чи останній можна було ліквідувати, не вдаючись до такого заходу, а, отже, діяльність українських збройних формувань була використана як привід для примусового виселення українців;

- чи була акція “Вісла” наслідком кривавого етнічного протистояння українців і поляків в роки Другої світової війни, насамперед, на Волині (“перед Віслою була Волинь”);

- чи метою акції була колонізація українців, оскільки легше денационалізувати населення, яке розпорошене по всій території;

- чи була асиміляція державна чи національна;

- чи мала значення політична орієнтація тогочасної польської влади;

- чи для польського уряду акція була головною, чи важливою, проте не головною, а головним було довести політичний курс до кінця – створення однонаціональної держави;

- чи можна ставити знак рівності між рішеннями, прийнятими великими державами в ході Другої світової війни, які стосувалися виселень німців, і тим, що спіткало українців і т. д. [5, 17-35].

Пошук відповідей на ці та інші питання вимагає подальшого поглибленого дослідження розглядуваної теми.

Спираючись на різноманітну джерельну базу, насамперед на фундаментальний збірник документів “Акція “Вісла” 1947”, підготовлений українськими і польськими науковцями в 2006 р., а також на вагомий історіографічний доробок, автор здійснив спробу простежити причини, хід підготовки і мету операції “Вісла”, уточнити деякі її аспекти, дати узагальнений погляд на певні складові проблеми, однак у жодному разі не претендуючи на «істину в останній інстанції» й усвідомлюючи дискусійний характер висловлених думок.

Як відомо, 9 вересня 1944 р. у Любліні М.Хрущов від УРСР і Е.Осубка-Моравський від Польського комітету національного визволення підписали сумнозвісну угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території України. Ця угода передбачала нібито добровільне (а на-

справді примусове) виселення українців з їхніх споконвічних земель – Надсяння, Холмщини та Лемківщини, так званого Закерзоння. За офіційною статистикою, на жовтень 1945 р. з України до Польщі було переселено 812 688 осіб. А з Польщі до УРСР станом на березень 1947-го – 472 635 осіб [15].

Попри примусовий характер репатріації українців, на території південно-східних воєводств Польщі, за приблизними даними, на кінець 1946 р., їх залишилось біля 200 тис. Продовжувало діяти, хоча після переселенських акцій і не таке вже сильне, українське підпілля, що спиралось на підтримку свого населення. Оскільки спроби польської сторони поновити переселення зазнали невдачі, то починала набирати сили концепція примусового виселення решти українського населення у південно-західні воєводства [17, 213]. Ще 24 липня 1945 р. на організованій у Варшаві міністерством публічної адміністрації конференції представникам української спільноти було заявлено: не виключено, що українці, які не виїдуть до УРСР, будуть переселені на поверненні землі з економічних міркувань або за співпрацю з ОУН і УПА [19, 117-118].

У серпні наступного року на засіданні Державної комісії безпеки прозвучала думка, що з “одночасним виселенням українського населення УПА зникне самостійно внаслідок втрати своїх баз” [18, 15]. Пізніше, у листопаді 1946 року, начальник III (оперативного) відділу Генерального штабу Війська Польського (ВП) генерал-майор О. Стец у звіті на ім’я генсека ЦК Польської робітничої партії (ПРП) В. Гомулки, який одночасно виконував обов’язки віце-прем’єра і міністра повернених земель, акцентував увагу на тому, що розв’язання українського питання можливе “насамперед, шляхом примусового переселення на території повернених земель, до однієї чітко окресленої місцевості, яка має перебувати під контролем органів безпеки”. О. Стец обґрунтовував свою пропозицію тим, що в майбутньому не можна розраховувати на лояльність цього населення стосовно держави [1, 19; 25, 347].

Подібна пропозиція прозвучала на засіданні воєводського Комітету безпеки в Ряшеві 25 лютого 1947 р.: “Обов’язково слід довести до повного кінця акцію виселення, розпочату в 1945 р. Якщо зараз немає можливості переселити цих українців до СРСР, то треба скерувати їх на захід і поселити розпорошено, аби унеможливити шкідливу діяльність” [1, 60].

Наростаюче прагнення польського комуністичного режиму до

примусового виселення українського населення з його етнічних земель мало свої причини. Після сфальсифікованих виборів до сейму у січні 1947 р. і перемоги над “реакцією” офіційна Варшава оголосила наступного місяця амністію для учасників антикомуністичного підпілля, що дозволило майже повністю очистити “польський ліс”, але яка, проте, не поширювалась на ОУН і УПА. Радикалізація намірів польської шовіністичної національної політики відбувалась на загальному тлі згасання активності українського підпілля, котре, згідно з інструкціями командування, переходило до глибокої конспірації. На думку деяких дослідників, це було зроблено з метою, аби мати підстави для чергової акції переселення. Отже, проблему української партизанки польська влада планувала розв’язати не політичними, а силовими, радянськими методами [8, 263; 22, 405]. Не виключено, як припускає, наприклад, польський історик Т.Ольшанський, що значна частина вояків УПА (зокрема, новобранці та члени загонів самооборони) скористалися б з амністії. У лісі залишилася б жменька непримирених, а українське село змушене було б шукати захисту війська від помсти “лісовиків”, а не навпаки, як це було досі. Це б заощадило багато крові як польської, так й української. Цього всього польський уряд міг досягти одним розчерком пера, але не хотів. Причину такого рішення слід вбачати в непольському характері УПА, тодішня “національна єдність” мала обмежуватись поляками [10, 410-411]. Зрештою, воно було продиктоване прагненням комуністичного керівництва Польщі створити однонаціональну державу і на спільній антиукраїнській площині порозумітися з неприязним до нього суспільством.

Опубліковані документи вказують на те, що організаційна підготовка до виселення українців розпочалась у січні 1947 р. Саме тоді командування військових частин, дислокованих на території південно-східних воєводств, отримало наказ скласти списки українських і змішаних сімей, які не були переселені у 1944-1946 рр., а вже наступного місяця заступник начальника генштабу ВП генерал-майор С.Моссор, здійснивши інспекцію даних теренів, зазначив у звіті на ім’я голови Державної комісії безпеки, міністра національної оборони маршала М.Жимерського: “При розгляді ситуації на території всього краківського округу виплила проблема українських решток. Багато осіб і навіть родин українців переховувалися в лісах чи прикордонних місцевостях на терені Чехословаччини й потім повернулися до своїх са-

диб, створюючи базу для банд УПА і небезпеку всілякої ірреденти на майбутнє. Оскільки Радянський Союз уже не приймає цих людей, видається за необхідне навесні здійснити енергійну акцію їх переселення окремими родинами, розпорошивши по всіх Повернених Землях, де вони швидко асимілюються” [1, 57].

На засіданні Державної комісії безпеки 27 березня С.Моссор виклав концепцію виселення українців. Наступного дня в результаті засідки у Бескидах, влаштованої упівським загonom “Хріна”, загинув віце-міністр національної оборони генерал-полковник К.Сверчевський, навколо смерті якого нагромадилося чимало різних чуток і версій, в тому числі про невинуватий її характер та зацікавленість у ній комуністичних спецслужб [12, 140-143]. Так, нині побутує думка, що певні кола польської влади самі посприяли тому, аби інформація про маршрут пересування генерала, який дискредитував себе своєю поведінкою і якого свідомо вирішили принести в жертву, стала відома упівцям. Останні лише вміло скористалися наданими їм відомостями [14, 148-149]. Частково це підтверджує і лист оунівця М.Сороки (“Птаха”) до керівника Дрогобицького обласного проводу ОУН (б) Лавріва (“Нечая”) від 14 липня 1947 р., в якому, зокрема, зазначалось: “Наші зағони вже заздалегідь знали про те, що повинен проїжджати якийсь великий бандит, і під командою командира “Хріна” зробили на тому шосе засаду... Дві танкетки втекли, залишивши тіло генерала. Наші взяли план і шапку генерала” [2, 562-564].

В історіографії по-різному оцінювався вплив убивства К.Сверчевського на прийняття рішення про остаточне виселення українців. Опубліковані документи свідчать, що воно не мало прямого зв’язку зі смертю генерала, хоча, безперечно, значно прискорило його, стало його офіційною причиною.

Уже наступного дня було скликане спеціальне засідання політбюро ЦК ПРП, яке ухвалило “у рамках репресивної акції щодо українського населення ... швидшими темпами переселити українців і змішані родини на повернені терени (передовсім Північна Прусія), не витворюючи суспільних груп і не ближче 100 км від кордону” [1, 71]. Отже, запланована операція оцінювалась суто як “репресивна”, її жертвами мали стати громадяни Польщі, які належали до української меншини.

Таким чином, загибель К.Сверчевського, що, як заявила офіційна преса, “переповнила чашу народного гніву”, була використана для обґрунтування рішення про виселення українців і здій-

снення агресивної пропагандистської кампанії, після якої польське суспільство було позбавлене будь-яких сумнівів стосовно доцільності проведення депортаційної акції, яку влада представляла актом відплати за вбивство генерала, що поглибило й до того вже сильні антиукраїнські настрої. Відкрито йшлося про помсту за винищення в роки війни цивільного польського населення на Волині та в Галичині і за все інше, що нагромадилось між поляками й українцями ще від часу боїв за Львів у 1918 р., а то й раніше. Офіційно лунали заклики до кривавої відплати “українським фашистам і виселення усіх українців до СРСР” [1, 72-74; 11].

Матеріали документального збірника “Акція “Вісла” 1947” проливають світло на мету й завдання виселення. Наприклад, у вміщеному тут “Проекті організації спеціальної операції “Схід” (так спочатку називалася операція “Вісла” – В.Т.), підготовленому у квітні 1947 р. міністерствами громадської безпеки і національної оборони, зазначалось: “Завдання: остаточне вирішення української проблеми у Польщі. З цією метою:

а) в порозумінні з державним репатріаційним управлінням провести евакуацію всіх осіб української національності з південної та східної прикордонної смуги на північно-західні землі;

б) евакуацією будуть охоплені всі групи української національності з лемками включно, а також мішані польсько-українські сім’ї;

в) в районі головного розсадника банд, на південно-східному виступі держави (район Сянока), має бути проведена повна евакуація, якою буде охоплене також польське цивільне населення, без огляду на професійну, соціальну чи партійну приналежність. Цей район буде в майбутньому заселений військовими колоністами;

г) з огляду на необхідність проведення посівних робіт новими осадниками в районах нового поселення, евакуаційна акція має бути проведена в максимально короткий строк (якщо це буде можливо, протягом 4-х місяців);

д) одночасно з акцією виселення має бути проведена акція активної ліквідації банд УПА, які повинні бути безпощадно знищені після завершення евакуації” [2, 66].

У наказі № 001 заступника начальника генштабу ВП генерала С.Моссора від 19 квітня 1947 р. щодо створення Оперативної групи “Вісла” (оперативне з’єднання ВП, створене 17 квітня з метою ліквідації українського підпілля – В.Т.) розкривалися її

завдання: "...а) знищення фашистських банд УПА в південно-східній частині країни; б) надання Державному репатріаційному управлінню допомоги у переселенні українського населення" [2, 78]. А у виданій 5 травня цього ж року директиві міністра національної оборони М.Жимерського командуванню ОГ "Вісла" вказувалось: "Головним завданням ОГ "Вісла" є боротьба і ліквідація українських банд у Сяніцькому, Ліському, Перемиському та Любачівському повітах, а також на північ від Любачівського повіту і на захід від Сяніцького повіту. Виселення української та мішаної людності з вищеназваних територій має бути лише допоміжною акцією в тій боротьбі, що має утруднювати існування банд у цьому районі та знищити їхні матеріальні бази" [2, 202].

Аналіз опублікованих останнім часом документів не підтверджує думку Р.Тожецького стосовно ініціаторів акції "Вісла", викладену ним у статті "Вісла почалася в Москві". Цей відомий польський історик писав, не спираючись, однак, на жодне джерело, що рішення про її проведення було прийнято в Кремлі в лютому 1947 р., а план операції підготував, виконуючи наказ заступника голови ради міністрів СРСР Л.Берії і міністра державної безпеки СРСР В.Меркулова, міністр внутрішніх справ УРСР С.Савченко. І, мовляв, вже після того, у березні, відповідне рішення ухвалило політбюро ЦК ПРП, а 12 квітня – Державна комісія безпеки Республіки Польща, на засіданні якої С.Моссору доручалось у чотириденний строк розробити конкретний план операції. Останній розглядався на її черговому засіданні 16 квітня, на якому були присутні і представники МВС СРСР. Здійснення контролю за виконанням операції покладалось на прибулого з цієї метою до Ряшева радянського полковника Новікова (не з'ясована до цього часу особа), а загальний контроль мав здійснювати заступник міністра внутрішніх справ СРСР І.Серов [27].

На московських ініціаторів "Вісли" вказує, правда, теж не даючи документального підтвердження, і польський історик українського походження І. Галахіда, який вбачає взаємозв'язок між акцією "Схід" (як зазначено вище – першопочаткова назва акції "Вісла") і здійсненою в УРСР в жовтні 1947 р. операцією "Захід", під час якої вглиб СРСР було депортовано понад 76 тис. українців, яких звинуватили у співпраці з УПА. На його думку, це може свідчити лише про те, що ідея проведення обох акцій народилась в одному штабі [21, 28; 4, 4-16].

Не погоджуючись з думками Р.Тожецького та І.Галахіди і відки-

даючи можливість існування документу, який би свідчив про московське походження плану “Вісли”, український дослідник І. Ллюшин зазначає: “Важко собі уявити, що після оприлюднення таких обставин для Москви, як документи, що стосуються катинської справи, Росія з якихось політичних причин боялася б опублікувати документацію стосовно акції “Вісла”, якби така існувала” [21, 30].

З іншого боку, судячи з мемуарів тодішнього генсека ЦК ПРП В.Гомулки, усі особливо важливі справи польські лідери узгоджували особисто з Й.Сталіном. Про акцію “Вісла” він не згадує, оскільки його спогади закінчуються 1945 роком. Проте, аналізуючи механізм прийняття рішень польським керівництвом, важко повірити, що 27 березня політбюро ЦК ПРП намілилось прийняти ухвалу про переселення українців без отримання, принаймні, попередньої згоди радянського диктатора [20, 516; 26;24].

На користь думки, що ініціатива у проведенні операції належала польській стороні певною мірою вказують дипломатичні джерела. Так, наприкінці березня 1947 р. радянський посол у Польщі В.Лебедев повідомив у своє міністерство закордонних справ, а останнє – у МЗС УРСР про намір польського уряду здійснити акцію поголовного виселення українців з Ряшівського та Люблінського воєводств [2, 32]. 18 квітня польський посол в СРСР М.Нашковський вручив заступнику міністра закордонних справ СРСР А.Вишинському ноту свого уряду, в якій, зокрема, повідомлялось: “За дорученням свого уряду маю честь поставити вас до відома, що уряд Польської Республіки вирішив повністю очистити від фашистських банд Української Повстанської Армії (УПА) прикордонну смугу, починаючи від району Брест н. Бугом аж до чехословацького кордону. Одночасно з цих районів буде здійснена евакуація українського населення у північно-західні області Польської Республіки, де їм будуть надані земельні ділянки і господарства” [2, 74].

У ноті звучало побоювання, що під час операції “не бажані елементи” будуть намагатися проникнути на територію СРСР, а тому уряд РП просив дати вказівку про найретельніше закриття радянсько-польського кордону на вказаній ділянці.

У відповідь на прохання Варшави радянське командування перекинуло з Львівської області одну танкову дивізію, спеціальні проти партизанські загони, а прикордонні війська заблокували українсько-польський кордон. Чехословацька сторона вистави-

ла спеціальну оперативну групу та надала у розпорядження поляків транспортні засоби [2, 34].

Як бачимо, питання про “московські чи варшавські корені” акції “Вісла” вимагає подальшого вивчення. Беззаперечним, однак, є наступне: вона була погоджена між керівництвом РП і СРСР і координувалась ними. Ми ж поділяємо позицію тих істориків, які вважають, що операція “Вісла” відбулася не за вказівкою Москви. Причини її виникнення мали суто польський характер і комуністичний режим у тих умовах отримав ідеальний шанс раз і назавжди остаточно розв’язати українське питання [12, 145-146].

Поряд з внутрішніми, пріоритетними, чинниками, що штовхали офіційну Варшаву до радикального вирішення українського питання, важливе значення, на думку українського історика І.Цепенди, мали й зовнішні фактори, які проявили себе у спробі західних держав у перші післявоєнні роки використати неспроможність Польщі ефективно заселити отримані нею, за рішенням Потсдамської конференції, території, особливо після виселення звідти 3,5 млн. німецького населення, з метою їх передачі Німеччині. Зокрема, комуністична влада була стурбована тією частиною заяви державного секретаря США Д.Маршалла на засіданні Ради міністрів закордонних справ у Москві на початку квітня 1947 р., в якій пропонувалося створити багатосторонню міжнародну комісію з метою аналізу проблеми польсько-німецького кордону і врегулювання її в такому дусі, який би забезпечив продуктивне використання територій для досягнення економічного добробуту обидвох народів. Підтримуючи право Польщі отримати компенсацію за втрачені східні землі, держсекретар, однак, заявив: “Ми повинні розглянути, яку територію потрібно для Польщі і яку територію вона може ефективно заселити” [цит. за 13, 191].

Отже, польське керівництво було вельми зацікавлене в прискоренні процесу заселення північно-західних територій.

Як впливає з польських документів, на момент прибуття ОГ “Вісла” на території Ряшівського, Люблінського і Краківського воеводств діяло 19 куренів УПА, загальна кількість яких становила близько 2400 осіб. Крім цього, цивільна організація УПА охоплювала багато тисяч членів, кількості яких встановити неможливо [2, 618].

Зокрема, на оперативній території ОГ “Вісла” діяли чотири курені УПА: “Беркута” (Грубешівський і Томашівський повіти), “Залізняка” (Любачівський і Перемиський повіти), “Баїди” (Ся-

ніцький і Ліський повіти) та “Рена”(Сянницький, Яслівський і Красницький повіти). Причому два останні, як “найбільш бойові”, були “головним стрижнем військової і цивільної організації УПА”, а тому протягом першого місяця майбутньої операції головні зусилля командування ОГ “Вісла” мали бути спрямовані на ліквідацію саме цих куренів [2, 620].

На ситуацію, в якій розгорталась діяльність ОГ “Вісла”, певне світло проливає одна з довідок, підготовлена міністерством громадської безпеки буквально напередодні акції. У ній зазначалось, що на території оперативного району проживало мішане польсько-українське населення, причому українці переважали у східній та південно-східній місцевості. “Українське населення переважно ставиться вороже, бере активну участь у діяльності банд або співпрацює з ними; банди користуються великим авторитетом серед українського населення... Згідно з розумінням українського населення, банди УПА (Українська Повстанська Армія) борються за так звану “Самостійну Україну”. Українське населення поповнює банди живою силою і допомагає матеріально, співпрацює при організації бандитських операцій, проводить широкомасштабну розвідку за допомогою сильно розгалуженої цивільної сітки і т.п.” [2, 168]. Отже, як слушно зауважив Ю. Шаповал, кожного українця польською владою було потрактовано як співучасника УПА, як “націоналіста”. Це розв’язувало польським воякам руки [13, 150].

Для проведення операції “Вісла”, яка розпочалась 28 квітня 1947 р., влада залучила понад 20 тис. солдат і офіцерів Війська Польського, Корпусу внутрішньої безпеки, прикордонних військ, міліції і служби безпеки. О 4 годині ранку українські села були оточені щільним кільцем і почалося виселення їх жителів на землі західної і північної Польщі, яке носило характер брутальної пацифікації, про що свідчать численні джерела [1, 220-230, 259, 265-270; 4, 253].

Слід зазначити, що кількісний склад військовиків, задіяних в операції, визначався не чисельністю упівських відділів, а кількістю населених пунктів, де проживали українці.

Отже, попри офіційні заяви про те, нібито без виселення цивільного населення неможлива ліквідація УПА, головною метою акції було саме переселення українців, а не боротьба з українським збройним підпіллям, оскільки при такій вражаючій кількісній і технічній перевазі можна було його розгромити, не вдаючись

до депортації [1, 26]. “Проблема полягає скоріше в тому, що не було потреби у виселенні цивільного населення, – зауважив польський історик Г.Мотика. – Українська партизанка діяла на досить вузькій прикордонній смузі, розтягнутій від Володави до Криниці, і не мала шансів на збереження в боротьбі з сильними військовими відділами. Зосередження відповідних сил могло привести до ліквідації відділів УПА” [23, 589]. Він також притримується думки, що влада вдалася до примусового виселення не тому, що це був єдиний спосіб ліквідації УПА, а тому, що хотіла таким чином позбутися проблем з українською меншиною. Тільки це пояснює факт виселення з теренів, на яких упівці мали незначну підтримку населення, наприклад з Нижнього Бєскиду чи Підляшшя, а також виселення, здійснене в 1950 р. в повітах Новий Торг і Хелм, де УПА вже не діяла [23, 590].

Відповідно до офіційних даних, унаслідок дій Оперативної групи в ході 357 операцій було знищено 1509 упівців, що складало 75% їх загальної кількості на квітень 1947 р. Крім того, було повністю ліквідовано цивільну мережу ОУН і УПА та зруйновано таким чином їхню соціальну і матеріальну бази [2, 622]. До Центрального табору праці в місті Явожно, створеного, відповідно до рішення політбюро ЦК ПРП у квітні 1947 р. для остраху на території колишнього гітлерівського концтабору “Аушвіц”, було запроторено 3873 особи, в тому числі 823 жінки, 22 греко-католицькі та 3 православні священики, з якого, з огляду на жахливі умови та фізичні знущання, понад 160 в’язнів не повернулися [4, 225-226; 9, 15; 28,53]. (У 1998 році президенти Польщі і України відкрили тут пам’ятник замордованим українцям).

У результаті таких дій урядових військ на всій території ОГ “Вісла” не залишилось жодної компактної групи УПА, рештки її бойового складу проривалися за кордон. “Якщо УПА цілком обґрунтовано можна вважати армією без держави, – зауважив Ю. Шаповал, – то акція “Вісла” зробила її армію без перспективи у Закерзонні” [14,151].

Усе це дало підстави командувачу ОГ “Вісла” С.Моссору у звіті від 25 липня 1947 р. про діяльність Групи зробити наступний висновок: “Переселенська акція, що була проведена швидко і справно, значною мірою сприяла до ліквідації бандитизму, призвела до очищення південно-східних територій від ворожого державі елементу та повної ліквідації раз і назавжди суспільно-економічної бази для більших сил фашистських банд УПА. Підкрес-

люю, що банди УПА вже не мають бази для подальшого існування на цій території” [2, 626].

Стосовно втрат Оперативної групи в боях з упівцями, то вони становили 61 особу вбитими і 91 пораненими. Крім того, внаслідок нещасних випадків, найчастіше через недбале зберігання зброї та поводження з нею, загинуло 29 і поранено 97 польських військовиків [2, 632].

Слід зазначити, що під час проведення акції “Вісла” підрозділи Війська Польського і Корпусу внутрішньої безпеки здійснювали операції і проти польського національно-визвольного підпілля. Нами підраховано, що з 38-и повідомлень міністра національної оборони М.Жимерського про ситуацію, пов’язану з діяльністю ОГ “Вісла”, в 15-и йшлося про збройні сутички з учасниками польського антикомуністичного підпілля та їх ліквідацію [2, 214, 220, 268, 334, 352, 372, 452, 502, 512, 524, 550, 592, 602, 610, 646].

Деякі документи вказують на співпрацю українських і польських підпільників. Зокрема, у листі командувача 7-го військового округу генерала Б.Зарако-Зараківського до М.Жимерського від 4 червня 1947 р. повідомлялося: “Встановлено, що банди УПА на території 7-го КВО встановили зв’язок з польськими реакційними бандами (“Ястшема”, “Млота” та іншими), а це створює вигідне для них становище в районі та сприяє розширенню бази їхньої діяльності також на повіті, в яких проживає польське населення... Встановлено, що польські реакційні банди переходять на територію діяльності УПА, маючи докладні дані про невелику кількість збройних сил в північних районах Люблінщини ” [2, 398].

28 липня 1947 р. ОГ “Вісла” після виконання покладених на неї завдань була розформована. Подальшу боротьбу з залишками ОУН і УПА, а також остаточне очищення території Люблінського, Ряшівського та Краківського воєводств від українського населення мали продовжити воєводські комітети безпеки.

Оцінюючи реакцію поляків на проведену комуністичною владою акцію, польський історик Т.Ольшанський зазначив: “Вину за все це не можемо покласти виключно на уряд. Акція “Вісла” – остання у довгій низці актів насилля в історії наших обох народів – відбулася без будь-якого протесту з польського боку, при загальній мовчазній підтримці. А пізніше ставився не уряд, а народ до українців, які жили серед нас, як до нездоланного зла,

навіть гірше, хотіли вірити, що це народ убивць, гайдамаків і т.д. Не всі, це правда. Але достатня більшість” [10, 415].

Операція “Вісла” мала на меті не лише ліквідацію ОУН і УПА, а й встановлення тотального контролю над українською спільнотою. На думку Г.Мотики, ніщо краще цьому не могло служити як агентура. Тому від початку акції усі переселенці були ретельно контрольовані і “оброблені” спецслужбами. Наприклад, з 90811 осіб, виселених до червня 1947 р., 852 було завербовано в інформатори. В Центральному таборі ізоляції в Явожно серед майже 4 тис. ув’язнених осіб завербовані складали 457 осіб. В одному з матеріалів міністерства громадської безпеки за 1949 р. вказувалось: “Найважливішим з моментів опрацювання українського підпілля є питання відповідного насадження агентури, у більшості випадків насадження на глибоку працю, довготривалу, аби тримати руку на пульсі і мати усіяку інформацію про наміри і заходи ОУН, щоб у кожному випадку можна було застосувати профілактичні засоби” [цит. за: 16, 32; 23, 590-591].

Протягом трьох місяців було виселено понад 140 тис. українців (деякі переселення під криптонімом “Вісла” відбувалися і пізніше — навіть у 1950 р.). У таємній інструкції для місцевої адміністрації від листопада 1947 р. було зазначено: “Основною метою переселення поселенців ... є їхня асиміляція у новому польському середовищі; треба докласти всіх зусиль, щоб цього досягнути. Не вживати щодо цих поселенців означення “українець”. У випадку, коли з поселенцями на возз’єднанні території потрапить інтелігентський елемент, треба таких беззастережно розмішувати у віддалі від сільських громад, у яких проживають поселенці з акції “Вісла” [цит. за: 3].

Вищенаведений матеріал спонукає до певних висновків.

Не зважаючи на визначення кордону між СРСР і Польщею та припинення переселення українців до СРСР, ОУН і УПА продовжували діяльність на теренах південно-східних воєводств Польщі, маючи на меті захист українського населення, збереження тут його присутності, боротьбу проти комуністичної влади.

Польські правлячі кола, підтримувані Москвою, прагнучи ліквідувати український національний рух на теренах Польщі, не здійснили жодних спроб загасити вогнище конфлікту політичними методами.

Метою акції “Вісла” було примусове переселення і розгортання українців по всій території повернутих земель, на яких

вони повинні були асимілюватися, згідно з концепцією однопартійної держави, а також ліквідація українського підпілля і його тилу та гарантування безпеки у південно-східних воєводствах. Отож, мова йшла про остаточне розв'язання української проблеми в Польщі.

Здійснення акції супроводжувалося актами насильства щодо українців, хоча придушення збройного опору ОУН і УПА не вимагало проведення примусового переселення цивільного населення. Акцію "Вісла" слід трактувати як змову тоталітарних режимів СРСР і Польщі, як складову частину комуністичного "наведення порядку" в Центрально-Східній Європі.

Під час акції "Вісла" були проведені спеціальні дії проти українських партизанів, внаслідок чого на всій території ОГ "Вісла" не залишилось жодної компактної групи УПА, а рештки її бойового складу проривалися за кордон, не маючи жодних перспектив на території Польщі.

Джерела та література

1. Акція "Вісла": Документи. – Львів; Нью-Йорк, 1997.
2. Акція "Вісла": Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Варшава; К., 2006. – Т. 5.
3. Гаврилюк Ю. "Розв'язати остаточно українське питання в Польщі" // Дзеркало тижня. – 2007. – 28 квітня.
4. Депортації. Західні землі України кін. 30-х – поч. 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. – Львів, 1998. – Т. 2.
5. Дискусія з теми Акція "Вісла" // Україна-Польща: важкі питання. – Луцьк, 2004. – Т. 9.
6. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1980. – Т. 10.
7. Документи про Явожно // Україна і Польща між минулим і майбутнім. – Львів, 1991.
8. Киричук Ю. Український національний рух 40-50 років XX століття: ідеологія і практика. – Львів, 2003.
9. Місило Є. Українці в Польщі (1944-1947): генеза акції "Вісла" // Україна між минулим і майбутнім. – Львів, 1991.
10. Ольшанський Т. Навколо операції "Вісла" // Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. – К., 2005. – Т. 3.
11. Павлів В. 55-річчя операції "Вісла", або як у Польщі вирішили "українське питання" // Дзеркало тижня. – 2002. – 27 квітня.
12. Цепенда І. Таємниця загибелі генерала Кароля Сверчевського та "рука Кремля" в операції "Вісла": один погляд на дві проблеми // Галичина. – 2002. – №8.

13. Цепенда І. Українське питання в Польщі на початку 1947 р. та розробка силової концепції його вирішення// Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. – К.; Краків, 2002.
14. Шаповал Ю. Невигадані історії. – К., 2004.
15. Шаповал Ю. Уроки двох депортацій// Дзеркало тижня. – 2004. – 4 вересня.
16. Balbus T. Rozpracowanie agenturalne srodowisk ukraińskich w Polsce w 1949 r.// Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2001. – №8.
17. Bobusia B. Przesiedlenia ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła” w świetle akt zespołu Głównego Pełnomocnika Rządu ds. Ewakuacji w Rzeszowie i wybranych akt PUR w Rzeszowie// Rocznik historyczno-archiwalny. – 1994. – T. VII/VIII.
18. Chojnowska A. Operacja „Wisła”// Zeszyty historyczne. – 1992. – №13.
19. Drozd R. Geneza i założenia organizacyjne akcji „Wisła”// Słupskie studia historyczne. – 1993. – №12.
20. Gomułka W. Pamiętniki. – Warszawa, 1994. – T. 2.
21. Iliuszyn I. Akcja „Wisła” w historiografii ukraińskiej// Akcja „Wisła”. – Warszawa, 2003.
22. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948. – Warszawa, 1999.
23. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942-1960. – Warszawa, 2006.
24. Przeszłość należy do historyków. Rozmowa o stosunkach polsko-ukraińskich w PRL z Igozem Hałagidą// Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2001. – №8.
25. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie ukraińców z Polski do USRR. 1944-1946: Dokumenty 1946. – Warszawa, 1999. – T. 2.
26. Sowa A. Akcja „Wisła” w polskiej historiografii. – aktualne problemy badawcze// Akcja „Wisła”. – Warszawa, 2003.
27. Torzecki R. Wisła zaczęła się w Moskwie// Gazeta Wyborcza. – 1997. – 20 maja.
28. Wyzwich M. Łagier Jaworzno. Z dziejów czerwonego terroru. – Warszawa, 1995.